

DOBROMIŁA NOWICKA

Uniwersytet Wrocławski

RZYMSKIE KORZENIE 'EXCEPTIO VERITATIS'?

Zagadnienie ochrony czci w prawie rzymskim doczekało się wielu opracowań w doktrynie romanistyki prawniczej. Są one w przeważającej mierze poświęcone poszczególnym regulacjom odnoszącym się do deliktu *iniuria*¹, przy czym nie brakuje też prac stanowiących próby całościowego, zazwyczaj chronologicznie uporządkowanego, ujęcia zagadnienia². Wobec takiego stanu badań usprawiedliwiona wydaje się rezygnacja z przedstawiania zakresu przedmiotowego kolejnych regulacji na rzecz analizy wybranego aspektu deliktu w perspektywie jego ewolucji. W niniejszym artykule zajmę się zatem kwestią prawdziwości/

---

¹ M.J. BRAVO BOSCH, *La injuria verbal colectiva*, Madrid 2007, s. 267; D. DE LA PUERTA MONTOYA, *Estudio sobre el «edictum de adtemptata pudicitia»*, Valencia 1999, s. 197; M. FERNÁNDEZ PRIETO, *La difamación en el Derecho Romano*, Valencia 2002, s. 487.

² Z opracowań monograficznych por. zwłaszcza G. PUGLIESE, *Studi sull' 'iniuria'*, Milano 1941, s. 165; F. RABER, *Grundlagen Klassischer Injurienansprüche*, Wien-Köln-Graz 1969, s. 179; E. PÓLAY, *'Iniuria' Types in Roman law*, Budapest 1986, s. 226; M. HAGEMANN, *'Iniuria'. Von den XII-Tafeln bis zur Justinianischen Kodifikation*, Köln-Weimar-Wien 1998, s. 272; D. NOWICKA, *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013, s. 334. W odniesieniu do okresu republikańskiego por. także A.D. MANFREDINI, *Contributi allo studio dell' 'iniuria' in età repubblicana*, Milano 1977, s. 275, zaś poklasycznego – M. BALZARINI, *'De iniuria extra ordinem statui'. Contributo allo studio del diritto penale romano dell'età classica*, Padova 1983, s. 259. Na szczególną uwagę spośród krótszych opracowań zasługuje z kolei tekst R. WITTMANNA, *Die Entwicklungslinien der klassischen Injurienklage*, «ZSS» 91/1974, s. 285-359.

nieprawdziwości zarzutu przeciw pokrzywdzonemu w kontekście deliktowej odpowiedzialności osoby go formułującej.

Na wstępie podkreślenia wymaga, że wskazany element zachowania nie był istotny w przypadku kwalifikacji czynu jako podpadającego pod tzw. *edictum generale de iniuriis aestimandis*³. Regulacja ta oryginalnie ograniczona była według wszelkiego prawdopodobieństwa do zamachów na nietykalność cielesną jednostki⁴, a dopiero poddana interpretacji jursprudencjalnej okresu klasycznego, objęła swym zakresem inne przejawy naruszenia osobowości człowieka wolnego⁵.

---

³ Na temat kontrowersji dotyczących zarówno datacji, jak i samego istnienia edyktu por. M.J. BRAVO BOSCH, *Sobre el origen histórico de la cláusula edictal qui adversus bonos mores convicium*, «RIDA» 53/2006, s. 143-146; EADEM, *La injuria...*, s. 68-71; D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 49-53; A. WATSON, *The Development of the Praetor's edict*, «The Journal of Roman Studies» 60/1970, s. 113; M. GUERRERO LEBRÓN, *La injuria indirecta en derecho romano*, Madrid 2005, s. 35; A. D'ORS, J. SANTA CRUZ TEIJEIRO, *A proposito de los edictos especiales 'de iniuriis'*, «Anuario de historia del derecho español» 49/1979, s. 654-655; A.D. MANFREDINI, *'Quod edictum autem praetorum de aestimandis iniuriis'*, [w:] *Illecito e pena privata in età repubblicana: Atti del Convegno Internazionale di Diritto Romano; Copanello, 4-7 giugno 1990*, a cura di F. MILAZZO, Napoli 1992, s. 75; M. FERNÁNDEZ PRIETO, *op. cit.*, s. 87-89; A. WATSON, *op. cit.*, s. 112-113.

⁴ Do najszerszych opracowań zagadnienia naruszenia nietykalności fizycznej jednostki w prawie rzymskim należą: R. WITTMANN, *Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht*, München 1972, s. 126; A. VÖLKL, *Die Verfolgung der Körperverletzung im frühen römischen Recht. Studien zum Verhältnis von Tötungsverbrechen und Injuriensdelikt*, Wien-Köln-Graz 1984, s. 240; C.L. LEHMANN, *Die sullanische Strafgesetzgebung und ihr Verhältnis zur 'Lex Cornelia de iniuriis'*, Berlin 2005, s. 109.

⁵ Na temat treści regulacji por. zwłaszcza M. MIGLIETTA, *Intorno al 'certum dicere' nell' 'edictum generale de iniuriis'*, «Labeo» 48/2002, s. 208-258; G. PUGLIESE, *op. cit.*, s. 81-115; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 299-307; A. MILAZZO, *'Iniuria': alle origini dell'offesa morale come categoria giuridica*, Roma 2011, s. 175-203; M. FERNÁNDEZ PRIETO, *op. cit.*, s. 62-98; M.J. BRAVO BOSCH, *La injuria...*, s. 59-71; D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 36-42. Por. też Aulus Gellius, *'Noctes Atticae'* 20,1,12-13. Na temat anegdoty por. szerzej G. GALENO, *Verazio il cavaliere*, [w:] *'Sodalitas'. Scritti in onore di Antonio Guarino*, IV, Napoli 1984, s. 1883-1887; A.D. MANFREDINI, *'Quod edictum'...*, s. 65-95; V. SCARANO USSANI, *Gli 'scherzi' di Lucio Verazio*, «Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik» 90/1992, s. 127-135; A. GUARINO, *Labeone e gli schiaffi*,

Wątpliwości w omawianej kwestii budzić z kolei może pierwszy z serii tzw. edyktów specjalnych w zakresie *iniuria*⁶, tj. odnoszący się do *adversus bonos mores convicium facere*⁷, a wymierzony przeciw gwałtownym, publicznym, głośnym, obraźliwym wypowiedziom, które godziły w dobre obyczaje⁸. W tym przypadku bowiem – pomijając formę dokonania naruszenia – istnieje tylko jeden wymóg zakwalifikowania wypowiedzi jako zakazanej z punktu widzenia treści – przeciwność dobrym obyczajom. Jakkolwiek można interpretować to kryterium jedynie w odniesieniu do gwałtownej formy wypowiedzi oraz użycia wyrażań obraźliwych, znieważających, w oparciu o teksty źródłowe nie ma podstaw do odrzucenia odnoszenia go do samej treści wypowiedzi. Tak też rozumie to kryterium Ulpian, który podkreśla, że tylko *convicium* ukierunkowane na zniesławienie lub znienawidzenie określonej osoby można kwalifikować jako *adversus bonos mores*⁹. O ile w przypadku

---

«Labeo» 38/1992, s. 125-130; P. BIRKS, *Lucius Veratius and the 'Lex Aebutia'*, [w:] *Daube noster: essays in legal history for David Daube*, ed. A. WATSON, Edinburgh 1974, s. 39-48.

⁶ Ogromna większość badaczy przyjmuje taką kolejność edyktów, w tym (poza autorami głównych i wymienionych już opracowań dotyczących deliktu *iniuria*) np. A. WATSON, *op. cit.*, s. 282-285; U. VON LÜBTOW, *Zum römischen Injurienrecht*, «Labeo» 15/1969, s. 131-167; M. MARRONE, *Consierazioni in tema di 'iniuria'*, [w:] *Synteletia V. Arangio-Ruiz*, I, Napoli 1964, s. 480-482.

⁷ Szerzej o dacie edyktu por. M.J. BRAVO BOSCH, *La injuria...*, s. 71-76; EADEM, *Sobre el origen...*, s. 148; M. MARRONE, *op. cit.*, s. 480; U. VON LÜBTOW, *op. cit.*, s. 156-157; M. HAGEMANN, *op. cit.*, s. 59-61; J. PLESCIA, *The development of 'iniuria'*, «Labeo» 23/1977, s. 283.

⁸ Por. D. 47,10,15,2-12. Na temat znaczenia *adversus bonos mores convicium facere* por. zwłaszcza G.L. HENDRICKSON, 'Convicium', «Classical Philology» 21.2/1926, s. 114-119; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 307-314; F. RABER, *Grundlagen...*, s. 23-39; H. USENER, *Italische Volkjustiz*, [w:] IDEM, *Kleine Schriften*, IV, Leipzig 1913, s. 356-382; M.J. BRAVO BOSCH, *La injuria...*, s. 76-98; D. NOWICKA, *Przyczynek do określenia istoty 'convicium facere' w prawie przedklasycznym*, «Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 311/2010, s. 91-103; EADEM, *Zniesławienie...*, s. 105-126; M.J. BRAVO BOSCH, *Notas sobre el elemento objetivo del edictum de convicio*, «Seminarios complutenses de derecho romano» 19/2006, s. 383-410; M. HAGEMANN, *op. cit.*, s. 68-71.

⁹ Na temat rozumienia kryterium por. zwłaszcza M. KASER, *Rechtswidrigkeit und Sittenwidrigkeit im klassischen römischen Recht*, «ZSS» 60/1940, s. 95-150; T. MAYER-MALY, 'Contra bonos mores', [w:] 'Iuris Professio'. *Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, Wien-Köln-Graz 1986, s. 151-167; M.J. BRAVO BOSCH, *La injuria...*, s. 98-105.

pierwszej przesłanki, tj. wypowiedzi *ad infamiam*, można by jeszcze zakładać, że chodziło o twierdzenia nieprawdziwe, mające na celu zdyskredytowanie jednostki w opinii publicznej, tak w alternatywnym opisie zachowania, realizującym się w mowie mającej sprowadzić na określoną osobę społeczną nienawiść, trudno byłoby dopatrzeć się koniecznego wymogu sformułowania zarzutu fałszywego. Dla realizacji zachowania zabronionego wystarczyłoby bowiem ujawnienie także prawdziwych faktów lub czynów osoby, przeciw której sprawca lub sprawcy występowaliby z głośną, gwałtowną i obraźliwą mową, które naraziłyby ją na społeczną nienawiść. W tym przypadku bowiem to niewłaściwa forma działania decydowałaby o karalności zachowania. Wydaje się zatem, że nieprawdziwość treści zawartych w *convicium* nie była warunkiem koniecznym uznania zachowania za objęte regulacją edykta, choć niewątpliwie, przy zachowaniu formy *convicium*, także ta cecha wypowiedzi kwalifikowała zachowanie jako wykraczające poza *boni mores* przyjęte w społeczności. Uznać zatem można, że głośnie i publiczne wypowiedzi, zarówno zawierające prawdziwą, jak i nieprawdziwą treść informacyjną, mogły zostać uznane na gruncie edyktu za realizujące *adversus bonos mores convicium*. Nawet prawdziwe, „wykrzyczane” zarzuty wobec określonej osoby, gdy brak było uzasadniającego ich wypowiedzenie, uznanego społecznie interesu indywidualnego osoby dokonującej *convicium*, stanowiły pogwałcenie dobrych obyczajów.

W przypadku kolejnego edyktu, tj. tzw. *edictum de adtemptata pudicitia*¹⁰, jeszcze dobitniej brak jakichkolwiek podstaw do uznania, że kwestia prawdziwości/nieprawdziwości twierdzenia mogła mieć znaczenie dla kwalifikacji czynu. W tym przypadku bowiem niezależnie od tego, czy chodziło o pozbawienie towarzysza, w asyście którego *materfamilias*¹¹ i wolno urodzona młodzież mieli zwyczajowo pojawiać się

---

¹⁰ Na temat datacji edyktu por. zwłaszcza D. DE LAPUERTA MONTROYA, *Estudio...*, s. 52-53.

¹¹ D. 50,16,46,1. O pojęciu *materfamilias* por. zwłaszcza R. FIORI, 'Materfamilias', «BIDR» 96-97/1993-1994, s. 455-498; M. GUERRERO LEBRÓN, *La idea de 'materfamilias' en el Edictum de adtemptata pudicitia*, [w:] *El Derecho de familia. De Rome al Derecho actual*, red. R. LÓPEZ ROSA, F.J. DEL PINO TOSCANO, Huelva 2004, s. 297-310; W. WOŁODKIEWICZ, *Attorno al significato della nozione di 'materfamilias'*,

publicznie¹², czy też o sprzeczne z dobrymi obyczajami¹³ podążanie za tymi podmiotami¹⁴ lub ich zagadnięcie w niestosowny sposób¹⁵, w ogóle nie brano pod uwagę kwestii prawdziwości, wynikającego z takiego zachowania, „zarzutu” nieskromności. Wszystkie te zachowania mogły prowadzić do uznania przez opinię społeczną, że osoba, w stosunku do której sprawca się ich dopuścił, w rzeczywistości nie zasługiwała na odgórnie przyznany jej przymiot skromności, zaś wystąpienie przeciwko temu domniemaniu było samo w sobie sprzeczne z dobrymi obyczajami. Co najistotniejsze, ta odgórnie przyznana *matresfamilias* i *pretaxatae/praetextati* skromność nie podlegała weryfikacji w konkretnym przypadku¹⁶. Jeśli zatem sprawca niestosownego zachowania skierował je wobec osoby, której, znając jej obyczaje, przymiotu skromności przypisać nie byłoby można, a zatem „zarzut” wynikający z niestosownego postępowania nie byłby nieprawdziwy, i tak podlegałby karze. Takim zachowaniem bowiem sprawca burzył powszechnie przyjęty porządek,

---

[w:] *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, III Milano 1983, s. 735-756; P. GIUNTI, 'Mores' e 'interpretatio prudentium' nella definzione di 'materfamilias', [w:] *Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*, I, a cura di S. ROMANO, Napoli 1997, s. 301-337; D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 89-92.

¹² O *comitem abducere* – D. 47,10,15,16-19. Por. też D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 84-87; D. NOWICKA, *Niewerbalne sposoby naruszenia czci w prawie rzymskim*, «Zeszyty Prawnicze» 16.1/2016, s. 12-14.

¹³ Por. zwłaszcza D. DE LAPUERTA MONTOYA, *El elemento subjetivo en el edictum de adtemptata pudicitia: la contravención de los boni mores como requisito esencial para la existencia de responsabilidad*, «Anuario da Facultade de Dereito da Universidade da Coruña» 2/1998, s. 237-252; EADEM, *Estudio...*, s. 108-111.

¹⁴ O *adversus bonos mores adsectari* – D. 47,10,15,16.22.23. Por. też D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 82-84; D. NOWICKA, *Niewerbalne...*, s. 9-12.

¹⁵ O *adversus bonos mores appellare* – D. 47,10,15,15,20-23. Por. też D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 81-82; F. RABER, *Grundlagen...*, s. 39-52; IDEM, *Frauentracht und 'iniuria' durch 'appellare'*: D 47.10.15.15, [w:] *Studi in onore di Edoardo Volterra*, III, Milano 1971, s. 633-646; M. HAGEMANN, *op. cit.*, s. 71-75; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 314-320; A. GUARINO, *Le matrone e i pappagalli*, [w:] IDEM, *Inezie di Giureconsulti*, Napoli 1978, s. 165-188; D. NOWICKA, *Zniesławienie...*, s. 126-137.

¹⁶ F. RABER, *Grundlagen...*, s. 45; D. DE LAPUERTA MONTOYA, *Estudio...*, s. 89. Por. też D. NOWICKA, *Zniesławienie...*, s. 70.

dobre obyczaje, panujące w społeczeństwie, oparte między innymi na założeniu, zgodnie z którym szanowane żony, *virgines* i wolno urodzona młodzież należeli do kategorii podmiotów skromnych. Prawdziwość czy nieprawdziwość zarzutu także w tym przypadku nie miała więc znaczenia dla odpowiedzialności sprawcy naruszenia.

Wydaje się, że granicą tak zarysowanej odpowiedzialności było społeczne uznanie określonej osoby za nieskromną, przy czym wydaje się, że chodzić w tym przypadku musiało o zupełnie niewzbudzające wątpliwości i szeroko znane opinii publicznej zachowania otwarcie sprzeczne z tym przymiotem. W takiej sytuacji bowiem zachowanie sprawcy nie byłoby zdadne do obniżenia opinii o osobie. Dopóki jednak zachowane były choć zewnętrzne pozory skromności, nawet mimo odmiennego w rzeczywistości postępowania *materfamilias*, ochrona edyktalna w pełni obowiązywała wobec braku „badania skromności” poszczególnych osób.

Najwięcej wątpliwości spośród edyktów pretorskich uznawanych za kolejne etapy tworzenia deliktu *iniuria* może w kwestii znaczenia prawdziwości twierdzeń godzących w dobre imię określonej osoby budzić edykt *ne quid infamandi causa fiat*¹⁷, w którym każde zachowanie ukierunkowane na okrycie kogoś niesławą (i zdadne do wywołania tego efektu¹⁸) skutkowało odpowiedzialnością sprawcy¹⁹. Z samego brzmienia klauzuli edyktalnej nie wynika, by prawdziwość twierdzenia sprawcy mogła mieć znaczenie dla jego odpowiedzialności, jako że tę konstytuowało samo powzięcie zachowania w celu umniejszenia opinii o osobie. Taki też wniosek wyciągnąć można z dwóch przedstawionych przez

---

¹⁷ Na temat datacji edyktu por. zwłaszcza M. FERNÁNDEZ PRIETO, *op. cit.*, s. 179-184, a także kontrowersyjnie J. SANTA CRUZ TEIJEIRO, *op. cit.*, s. 655-656.

¹⁸ R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 321-322; D. NOWICKA, *Zniesławienie...*, s. 80.

¹⁹ D. 47,10,15,25. Na temat treści edyktu por. zwłaszcza F. RABER, *Grundlagen...*, s. 56-77; M. HAGEMANN, *op. cit.*, s. 75-81; M. FERNÁNDEZ PRIETO, *op. cit.*, s. 197-281; D. DAUBE, 'Ne quid infamandi causa fiat': the Roman Law of Defamation, [w:] *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano e di Storia del Diritto*, Verona 1948, III, Milano 1951, s. 411-450; IDEM, *Coll. 2. 6. 5.*, [w:] *Essays presented to J.H. Hertz*, London 1944, s. 107-122; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 321-338.

Ulpiana przykładów zastosowania edyktu²⁰, tj. milczącego podążania za kimś w stroju żałobnym lub charakterystycznym dla bliskich oskarżonego, próbujących wzbudzić dla niego litość²¹, w obu przypadkach mających wzbudzić podejrzenia wobec osoby, której w ten niecodzienny sposób towarzyszy sprawca, a także układania, rozpowszechniania czy śpiewania utworów godzących w czyjąś skromność²². W pierwszym przypadku można domniemywać, że zachowanie sprawcy wynika z braku możliwości udowodnienia winy osobie, za którą podąża, zatem jest wynikiem jedynie jego podejrzeń. Prawdziwość zarzutu w tym przypadku nie ma znaczenia, jako w ogóle nieanalizowana w tym kontekście przez jurystów, ponieważ zachowanie sprawcy jest niewątpliwie ukierunkowane na zniesławienie określonej osoby – nie podejmuje on żadnych kroków w kierunku wszczęcia postępowania przeciw podejrzanemu, nie dąży do jego ukarania, ale jedynie oddziałuje na społeczną opinię o nim. Większe trudności istnieją w kwestii dokładniejszego zrozumienia zachowania z drugiego z przytoczonych przykładów zastosowania edyktu, choć wydaje się, że nie musiały one dotyczyć osoby, wobec której były odtwarzane, a chodziło o ich obiektywnie nieobyczajny charakter, w oderwaniu od osoby pokrzywdzonej. Ich wykonywanie w obecności określonej osoby lub – tym bardziej – do niej skierowane mogło jednak powodować uznanie przez opinię społeczną, że z nieobyczajności prezentowanych treści wysnuć można wniosek na temat skromności osoby, wobec której są odtwarzane. Tym samym godziłyby one w jej dobre imię. W kontekście edyktu przyjąć by należało, że w ten sposób sprawca formułował zarzut odnośnie do obyczajności pokrzywdzonego/pokrzywdzonej, jednak prawdziwość/nieprawdziwość takiego twierdzenia niewątpliwie w ogóle nie miała znaczenia dla jego odpowiedzialności. Podobnie zniesławienie zawarte w petycji do cesarza, której treść była

---

²⁰ D. 47,10,15,27.

²¹ Z analizą dyskusji w *Controversiae* por. zwłaszcza P. BIRKS, *Infamandi causa facta in disguise?*, «Acta Juridica» 1976, s. 83-104; D. NOWICKA, *Niewerbalne...*, s. 14-19; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 321-323, z nawiązaniem do 47.10.39.

²² Por. na temat kontrowersji wokół tego przykładu D. NOWICKA, *Zniesławienie...*, s. 137-145, z podaną tam literaturą.

następnie szeroko upubliczniana²³, niewątpliwie nie podlegało analizie pod tym kątem. Zastanawiają jednak pozostałe przykłady zastosowania edyktu przytoczone przez Ulpiana²⁴ – nazwanie dłużnikiem osoby nim niebędącej²⁵, bezprawne zajęcie czyjegoś majątku²⁶ czy zapowiedź sprzedaży rzeczy rzekomo zastawionej²⁷, sugerujące niewywiązywanie się dłużnika ze swych zobowiązań. Istotnym elementem tych zachowań, poza oczywistym i podkreślanym przez jurystę, bezpośrednim celem naruszenia czyjegoś dobrego imienia, wydaje się bezpodstawność działań, a w konsekwencji – nieprawdziwość zarzutu wobec pokrzywdzonego. Opierając się na tych trzech przykładach, można by było zatem wysnuć wniosek o wymaganej dla zniesławienia nieprawdziwości zarzutu wobec pokrzywdzonego²⁸, jednak w świetle wcześniej przytoczonych, pochodzących od tego samego jurysty ilustracjach zastosowania edyktu, niezawierających tego elementu, uznać należy, że cecha prawdziwości/nieprawdziwości twierdzenia także w tym przypadku nie miała znaczenia dla odpowiedzialności sprawcy naruszenia. Nie ma bowiem podstaw źródłowych, by przez pryzmat ostatnich przykładów oceniać te wcześniejsze, doszukując się w nich nawet niewzmiankowanego przez jurystę elementu.

---

²³ D. 47,10,15,29. Szeroko na ten temat D. NOWICKA, *A few remarks on the interpretation of D. 47.10.15.29 in the context of the edict ne quid infamandi causa fiat* (w druku: «RIDA» 65/2018, s. 119-140).

²⁴ Zamach na dobre imię sędziego nie wydaje się dotyczyć tego edyktu, zatem kwestia ta zostanie w niniejszym artykule pominięta.

²⁵ D. 47,10,15,33. Por. też D. DAUBE, *Ne quid...*, s. 427-428.

²⁶ D. 47,10,15,31; D. DAUBE, *Ne quid...*, s. 425-426 R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 335-336; D. NOWICKA, *Niewerbalne...*, s. 19-21.

²⁷ D. 47,10,15,32. Por. D. DAUBE, *'Ne quid'...*, s. 426-427; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 329-330; D. NOWICKA, *Niewerbalne...*, s. 21.

²⁸ Tak np. M. MARRONE, *op. cit.*, s. 482. Podobnie J.L. ZAMORA MANZANO, *La extinción de la responsabilidad en el delito de injurias: el perdón del ofendido y la exceptio veritatis*, [w:] *La responsabilidad civil de Roma al derecho moderno*, red. A.M. VILLAR, Burgos 2001, s. 934, podkreślając, że element fałszywości, niesłuszności zarzutu wraz z zamiarem zniesławienia są warunkami koniecznymi zakwalifikowania zachowania jako podpadającego pod edykt *ne quid infamandi causa fiat*. Stąd też, odnoszony przez niego do tego edyktu przekaz Paulusa, jasno wskazuje na brak możliwości zaistnienia obrazu wobec winnego.

Dalsza ewolucja w kierunku stworzenia jednolitej koncepcji *iniuria-contumelia*²⁹, deliktu obejmującego wszystkie dotychczasowe regulacje odnoszące się do naruszenia osobowości innej osoby poddane rozszerzającej interpretacji jurysprudencjalnej budzić jednak może w analizowanej kwestii wątpliwości. Na uwagę w zakresie oddziaływania na czyjeś dobre imię zasługują bowiem wymieniane przez jurystów przypadki nieuzasadnionego prawnie, zawierającego fałszywe sugestie, działania w celu zdyskredytowania określonej osoby jako niewywiązującego się ze swych obowiązków kontrahenta – bezpodstawne zwrócenie się do poręczyciela w sytuacji, gdy dłużnik był gotów uiścić należność³⁰, oraz opieczętowanie domu nieobecnego dłużnika bez zezwolenia³¹.

Za najistotniejszy dla kwestii znaczenia prawdziwości/nieprawdziwości formułowanego zarzutu jest jednak poniższy fragment wypowiedzi Paulusa.

*D. 47,10,18 pr. (Paul. 55 ad ed.): Eum, qui nocentem infamavit, non esse bonum aequum ob eam rem condemnari: peccata enim nocentium nota esse et oportere et expedit*³²

Jurysta w tym przekazie twierdzi, że nie jest słuszne skazywanie tego, który zniesławił niegodziwego, jako że należy ujawniać winy takiej osoby – jest to potrzebne, pożyteczne³³.

²⁹ Por. np. R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 290-299.

³⁰ D. 47,10,19. Por. też R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 336-337.

³¹ D. 47,10,20. Por. D. DAUBE, *'Ne quid'...*, s. 427; R. WITTMANN, *Die Entwicklungslinien...*, s. 338; D. NOWICKA, *Niewerbalne...*, s. 22.

³² Sumarycznie o dyskusji na temat autentyczności fragmentu por. A.D. MANFREDINI, *La diffamazione verbale nel diritto romano*, Milano 1978, s. 204, przyp. 47, z podaną tam literaturą.

³³ Nie jest przy tym uzasadniona interpretacja tego fragmentu, zgodnie z którą nie jest karany ten, kto już cieszy się złą opinią w społeczeństwie, jak twierdzi np. F. RABER, *Grundlagen...*, s. 26, przyp. 30, z podaną tam literaturą. Paulus bowiem wyraźnie odwołuje się do ujawniania win określonej osoby, więc w oczywisty sposób nie mogą być one powszechnie znane. Jakkolwiek zgodzić się zatem należy z tym, że nie dochodziło do *iniuria* w znaczeniu *infamatio* w przypadku, gdy nie było mowy o naruszeniu czyjegoś dobrego imienia (tzn. opinia o osobie „zniesławianej” była tak niska, że twierdzenie sprawcy nie mogło jej już obniżyć), nie wydaje się, by akurat ten tekst mógł stanowić podstawę do wyciągnięcia takiego wniosku. Dodatkowo

Podkreślenia wymaga, że fragment ten zazwyczaj jest odnoszony do zakresu zastosowania edyktu *ne quid infamandi causa fiat*³⁴, lecz poza samym nawiązaniem do *infamatio*, nic nie przemawia za taką interpretacją. *Infamatio* natomiast, nawet jeśli, z uwagi na swój bardzo szeroki zasięg, nie stanowiła jej trzonu, z pewnością wpisywała się w koncepcję *iniuria-continuelia*, dla której można postulować aktualność wypowiedzi Paulusa³⁵.

W przekazie budzić wątpliwości mogą jeszcze dwie kwestie – zakres znaczeniowy określenia *nocens* oraz pośrednio wyrażona we fragmencie podstawa usprawiedliwiająca zachowanie sprawcy w postaci interesu publicznego³⁶, społecznego. Co do pierwszej kwestii, nie wydaje się celowe zawężenie rozumienia tego terminu do zbrodniarzy, tj. osób, które dopuściły się *crimen*, lecz także innych poważnych przewinień. Podkreślenia jednak wymaga, że musiało w tym przypadku chodzić o zasadnicze, budzące powszechne oburzenie, wykroczenia przeciwko normom moralnym czy obyczajowym, nawet jeśli zachowania takie nie były same w sobie przedmiotem ścigania w oparciu o ustawy karne. Taka interpretacja, szerzej ujmująca podmiotowy zakres wypowiedzi Paulusa, uzasadniona wydaje się właśnie względem interesu publicznego. Wydaje się bowiem, że to dla jego ochrony – poza oczywistymi z tego punktu widzenia zbrodniami – istotne znaczenie mogą mieć także inne niż przestępstwa przewinienia. Trudno bowiem uznać, że w sytuacji, gdy państwo zapewnia obywatelom drogi – potencjalnie nawet lukratywnego³⁷ – zgłaszania przestępstw lub nawet wszczynania

---

z pewnością osadzanie analizowanej wypowiedzi Paulusa w kontekście *convicium* nie znajduje poparcia w źródłach (tak natomiast F. RABER, *Grundlagen...*, s. 26).

³⁴ Tak np. F. RABER, *Grundlagen...*, s. 71-73; M. FERNÁNDEZ PRIETO, *op. cit.*, s. 205, przyp. 538; M. MARRONE, *op. cit.*, s. 481-482.

³⁵ W kontekście prowadzonej tu analizy kwestia ta nie ma większego znaczenia z uwagi na decydujący w obu przypadkach element intencjonalny działania sprawcy – odpowiednikiem kryterium *infamandi causa* z edyktu w późniejszym czasie staje się bowiem wymóg przypisania sprawcy *animus iniuriandi*.

³⁶ Na temat interesu publicznego w kontekście *actio iniuriarum* por. ciekawą, choć zupełnie nieprzekonującą interpretację M. DE VILLIERSA, *The Roman Law of Defamation*, «The Law Quarterly Review» 34/1918, s. 265-267.

³⁷ Por. G. LURASCHI, *Il 'praemium' nell'esperienza giuridica romana*, [w:] *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, Milano 1983, s. 239-283; P. CERAMI, *'Accusatores populares'*,

i prowadzenia postępowania karnego³⁸, przy jednoczesnym wprowadzeniu odpowiedzialności za oskarżenia fałszywe³⁹, celowe miałyby być wspieranie ujawniania przestępstw w innej formie. Dodatkowo wobec

---

'delatores', 'indices'. *Tipologia dei "collaboratori di giustizia" nell'antica Roma*, «Index» 45/1998, s. 117-139; M.C. ALEXANDER, *Praemia in the Quaestiones of the Late Republic*, «Classical Philology» 80.1/1985, s. 20-32; S.V. MANNINO, *Alcune considerazioni sulla competenza in tema di normazione premiale nell'antica Roma*, [w:] *Il problema della pena criminale tra filosofia greca e diritto romano. Atti del deuxième colloque de philosophie pénale. Cagliari, 20-22 aprile 1989*, a cura di O. DILIBERTO, Napoli 1993, s. 175-186; Y. RIVIÈRE, *Les délateurs sous l'empire romain*, Roma 2002, s. 425-494.

³⁸ O różnych formach współpracy z wymiarem sprawiedliwości, w tym w charakterze donosiela lub oskarżyciela, por. zwłaszcza P. CERAMI, *op. cit.*, s. 117-148; M. VARVARO, 'Certissima indicia'. *Il valore probatorio della chiamata in correità nei processi della Roma repubblicana*, «Annali del Seminario giuridico dell'Università di Palermo» 52/2007-2008, s. 367-428. Por. także S. SCIORTINO, *Gli 'indices nel processo criminale extra ordinem'*, «Iuris antiqui historia» 3/2011, s. 49-61; D. MANTOVANI, *Il problema d'origine dell'accusa popolare. Dalla 'quaestio' unilaterale alla 'quaestio' bilaterale*, Padova 1989, s. 274; C. ROSSO RUGIERI, 'Indices' e 'indicia'. *Contributo allo studio della collaborazione giudiziaria dei correi dissociati nell'esperienza criminale romana*, Torino 2011, s. 163; Y. RIVIÈRE, *op. cit.*, s. 602; G.J. CAMIÑAS, 'Delator'. *Una aproximación al estudio del Delator en las fuentes romanas*, Santiago 1984, s. 82; L. FANIZZA, *Delatori e accusatori. L'iniziativa nei processi di età imperiale*, Roma 1988, s. 126; L. SCHUMACHER, 'Servus index'. *Slavenverhör und Sklavenanzeige in republikanischen und kaiserzeitlichen Rom*, Wiesbaden 1982, s. 253; M. LAURIA, 'Accusatio-Inquisitio', «Atti della Accademia di Scienze Morali e Politiche di Napoli» 56/1934, s. 304-369; B. SANTALUCIA, 'Accusatio' e 'inquisitio' nel processo penale romano di età imperiale, «Seminarios complutenses de derecho romano» 14/2002, s. 179-194; F. PERGAMI, *Accusatio-inquisitio: ancora a proposito della struttura del processo criminale in età tardoantica*, [w:] *Atti del XVI Convegno Internazionale Accademia Romanistica Costantiniana, Perugia-Spello, Napoli 2007*, s. 595-608; G. CAMODECA, 'Delatores', *praemia e processo senatorio de maiestate in una inedita tabula herculanensis di età neroniana*, «SDHI» 75/2009, s. 381-402; S. PIETRINI, *Sull'iniziativa del processo criminale romano*, Milano 1996, s. 177; G. ADINOLFI, *Extremismos en tema de "accusatio" e "inquisitio" en el proceso penal romano*, «Revista de Estudios Histórico-Jurídicos» 31/2009, s. 37-60.

³⁹ Na temat odpowiedzialności z tytułu calumnia por. zwłaszcza A.M. GIOMARO, *Per lo studio della calumnia*, Torino 2003, s. 251; D.A. CENTOLA, *Il 'crimen calumniae': contributo allo studio del processo criminale romano*, Napoli 1999, s. 182; IDEM, *Alcune osservazioni in tema di calumnia nel processo privato romano dalla repubblica al principato*, «SDHI» 66/2000, s. 165-199; M. LEMOSSE, *Recherches sur l'histoire sur serment de calumnia*, «TR» 21/1953, s. 30-54; M. LAURIA, 'Calumnia', [w:] *Studi in memoria di*

takiego ukształtowania procedur brak byłoby również jakichkolwiek podstaw do uznania, że osobie rozpowszechniającej takie informacje przypisać można inny zamiar niż działania w celu umniejszenia poważania określonej osoby w społeczeństwie. Nieco odmiennie jednak można by było interpretować pogląd Paulusa, gdyby odnieść go nie do *crimina*, lecz właśnie do tego rodzaju postępowań, które nie wpisują się w regulacje karne. Taka interpretacja zaś łączy się bezpośrednio ze sprawowanym przez cenzorów *regimen morum*⁴⁰. W tym przypadku bowiem wydaje się, że poza donosami zgłaszanymi bezpośrednio cenzorom, istotne znaczenie odgrywało właśnie „zaalarmowanie” opinii społecznej ujawnieniem niegodziwego, nagannego z punktu widzenia moralności i obyczajów, postępowania określonej osoby. To właśnie funkcjonujący w społeczeństwie obraz określonej osoby wytworzony przez rozpowszechnienie wzbudzających oburzenie informacji na jej temat mógł bowiem posłużyć nie tylko do powzięcia przez cenzora informacji na temat przewinień, lecz także wpłynąć na jego decyzję o konsekwencjach dla danej osoby. Istnieją bowiem przesłanki, by sądzić, że reakcja społeczeństwa wpływała niekiedy na ostateczny werdykt cenzora⁴¹.

Umberto Ratti, a cura di E. ALBERTARIO, Milano 1934, s. 97-135; S. PULIATTI, *Per una storia del crimen calumniae*, «Index» 30/2002, s. 383-393.

⁴⁰ Por. np. E. BALRUTSCH, 'Regimen morum'. Die Reglementierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit, München 1989, s. 237; A.E. ASTIN, 'Regimen morum', «JRS» 78/1988, s. 19-26; N. EL BEHEIRI, *Das 'regimen morum' der Zensoren. Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*, Berlin 2012, s. 136-156; A. TARWACKA, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 239-269, a zwłaszcza 239-242. Na temat znaczenia *regimen morum* dla obywateli por. np. M. HUMM, *Il 'regimen morum' dei censori e le identità dei cittadini*, [w:] 'Homo, caput, persona'. La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana, a cura di A. CORBINO, M. HUMBERT, G. NEGRI, Pavia 2010, s. 283-314.

⁴¹ Cic., *Pro Cluentio* 133-134: *At in ipsum Habitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitae non dicam vitium, sed erratum; neque enim hoc homine sanctior neque probior neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest. Neque illi aliter dicunt, sed eandem illam famam iudicii corrupti secuti sunt: neque ipsi secus existimant quam nos existimari volumus de huius pudore, integritate, virtute, sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, cum*

Być może zatem pogląd Paulusa w większej mierze odnieść należy właśnie do społecznej (publicznej) korzyści płynącej z ujawniania nie tyle zbrodni, ale poważnych wykroczeń przeciw *boni mores*.? W tym przypadku opowiedzieć by się należało za szerszym rozumieniem określenia *nocens* w kontekście wypowiedzi jurysty⁴².

Czy jednak prawdziwość zarzutu (twierdzeń) sprawy rzeczywiście mogła uzasadniać odstąpienie od ukarania sprawcy zniesławienia? Czy w stwierdzeniu Paulusa można upatrywać starożytnych korzeni *exceptio veritatis*?

Co do pierwszej ze sformułowanych wątpliwości uznać należy, że brak podstaw źródłowych do stwierdzenia, że prawdziwość zarzutu sama w sobie mogła nie tylko wykluczyć, ale nawet w jakikolwiek bezpośredni sposób wpłynąć na odpowiedzialność sprawcy⁴³. Nie wydaje się także słuszne upatrywanie w prawdziwości twierdzenia elementu, który, pod warunkiem współistnienia z innym, mógłby mieć taki efekt⁴⁴. Korelacja

---

animadversum esset in iudices. Qua de re [tota] si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. 134. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, praetereundem videtur, qui cum esset censor et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodisset, clara voce, ut omnis contio audire posset, dixit se scire illum verbis conceptis peierasse: si qui contra vellet dicere, usurum esse eum suo testimonio: deinde cum nemo contra diceret, iussit equum traducere. Ita is, cuius arbitrio et populus Romanus et exterae gentes contentae esse consuerant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Habito facere licuisset, facile illis ipsis iudicibus et falsae suspicioni et invidiae populariter excitatae restitisset.

⁴² O nietechnicznym znaczeniu określenia także F. RABER, *Grundlagen...*, s. 72. Por. E. DESCHEEMAER, *A Man of Bad Character Has Not So Much to Lose: Truth as a Defence in the South African Law of Defamation*, «South African Law Review» 128/2011, s. 456, przyp. 18.

⁴³ Tak też E. DESCHEEMAER, w odniesieniu do wyłączenia odpowiedzialności, *Veritas non est Defamatio – Truth as a Defence in the Law of Defamation*, «Legal Studies» 31/2011, s. 2, przyp. 6, a także s. 17-18; E. DESCHEEMAER, *A man...*, s. 453. E. DESCHEEMAER, *Veritas*..., s. 18, wskazuje też, że za pomocą twierdzeń/zarzutów prawdziwych można jedynie naruszyć czyjąś *dignitas*, nie zaś *fama*, jako że tej ostatniej – z przyczyn, jak twierdzi, aksjomatycznych – prawda naruszyć nie może. Por. jednak E. DESCHEEMAER, *A man...*, s. 458.

⁴⁴ Nie jest także możliwe uznanie, że połączenie elementów prawdziwości zarzutu i wynikającej z ujawnienia przewinień określonej osoby korzyści publicznej byłoby wystarczające do wykluczenia odpowiedzialności sprawcy. Takie rozwiązanie zupełnie

prawdziwości zarzutu z brakiem zamiaru zniesławienia nie wydaje się przekonująca⁴⁵. Jeśliby nawet przyjąć jako przesłankę odpowiedzialności z tytułu *iniuria* obecność zamiaru naruszenia osobowości określonej osoby⁴⁶, co budzi istotne wątpliwości, zauważyć należy, że także uczynienie powszechnie znanymi informacji prawdziwych mogło odbyć się wyłącznie w celu umniejszenia społecznej opinii o osobie. Działanie w – wyinterpretowanym ze świadectwa Paulusa – interesie publicznym/ społecznym nie wynika więc wprost z ujawnienia informacji prawdziwych⁴⁷. Tym samym nie byłoby słuszne i celowe klasyfikowanie elementów prawdziwości/nieprawdziwości zarzutu oraz zamiaru przypisywanego sprawcy jako elementów łącznie prowadzących do wyłączenia jego odpowiedzialności. W rzeczywistości bowiem chodziłoby ciągle o jeden i ten sam element, kwestię intencjonalności zachowania sprawcy, ukierunkowanego na umniejszenie jego poważania w społeczeństwie⁴⁸. Prawdziwość zarzutów, zarówno obiektywna, jak i jedynie subiektywna, może mieć wpływ na kwestie udowodnienia braku zamiaru zniesławienia przez wykazanie działania dla dobra publicznego⁴⁹, nie skutkując

---

pomijałoby bowiem podstawowe kryterium kwalifikacji czynu jako *infamatio/iniuria*, tj. *animus infamandi/iniuriandi*.

⁴⁵ Por. też J.L. ZAMORA MANZANO, *op. cit.*, s. 933-934, który podkreśla, że w tym przypadku nie brakuje zamiaru, lecz zachowanie nie jest kwalifikowane jako *iniuria*, gdyż jest aktem zniesławienia winnego. Zgodnie z tym poglądem dochodzi do *iniuria de facto*, lecz nie *de iure* – por. *ibidem*, s. 933; M. FERNÁNDEZ PRIETO, *op. cit.*, s. 281, przyp. 779.

⁴⁶ O *animus iniuriandi* np. F. RABER, *Grundlagen...*, s. 108-172.

⁴⁷ Tak też E. DESCHEEMAEKER, *A Man...*, s. 457. Wątpliwości może budzić jeszcze kwestia przesłanki wyinterpretowanego ze świadectwa Paulusa wystąpienia interesu publicznego w oderwaniu od zamiaru przypisywanego sprawcy jako *per se* uzasadniająca odstępianie od skazywania osób, które zniesławiły innych, prezentując zarzut prawdziwy. Nie wydaje się przy tym możliwe wykorzystanie przypisywanego Ulpianowi uzasadnienia nagradzania delatorów w odniesieniu do zniesławiających pism anonimowych, w którym przesłanka *utilitas publica* rozumiana jest w sposób obiektywny (por. D. 47.10.5.11). W przypadku tym bowiem nie dochodziło do rozpowszechniania, upubliczniania informacji, ale jedynie ich niejawnego dostarczenia ściśle określonemu, zamkniętemu kręgowi podmiotów.

⁴⁸ Na temat zamiaru zniesławienia por. też M. DE VILLIERS, *op. cit.*, s. 267-268.

⁴⁹ Na ten temat por. E. DESCHEEMAEKER, *A Man...*, s. 456-457.

jednak tym, że nieprawdziwość twierdzenia stanowiłaby pomocniczą przesłankę odpowiedzialności. Ponadto, jeśli chodziłoby o pomówienie określonej osoby o przestępstwo czy nawet jedynie wysoce niemoralne, nieobyczajne postępowanie, sprawca mogący wykazać prawdziwość swych twierdzeń powinien zainicjować postępowanie w tej sprawie, nie zaś rozpowszechniać zniesławiające informacje. Z drugiej strony brak możliwości poparcia stawianych zarzutów dowodami także w przypadku prób oparcia obrony na braku zamiaru zniesławienia nie mogłyby przyczynić się do zwolnienia sprawcy z odpowiedzialności. Wydaje się zatem, że przesłanka ta pozostaje zupełnie bez znaczenia dla odpowiedzialności z tytułu zniesławienia także w odniesieniu do wyewoluowanej już koncepcji *iniuria-contumelia*. Tym samym uznać należy, że jakkolwiek pogląd Paulusa świadczy o dostrzeżeniu już w okresie klasycznym problemu traktowania publicznego denuncjowania prawdziwych przewinień innych osób, z punktu widzenia interesu publiczno-społecznego mogącego okazać się zjawiskiem pożytecznym, nie istnieją podstawy do traktowania tego świadectwa jako uzasadniającego tezę o funkcjonowaniu w starożytnym Rzymie *exceptio veritatis* w jakiegokolwiek, nawet bardzo pierwotnej, postaci⁵⁰. Przekaz ten traktować raczej należy jako wyraz poglądów jurysty na temat zakresu uwzględniania *actio iniuriarum* w przypadku zniesławień zawierających zarzuty prawdziwe⁵¹, a odnoszących się do najpoważniejszych przewinień, jakich dopuścić się może jednostka. Paulus zwraca uwagę na najprawdopodobniej wcześniej

---

⁵⁰ Podkreślenia wymaga, że możliwość taką odrzuca także J.L. ZAMORA MANZANO, *op. cit.*, s. 934, choć wskazuje, że prawdziwość twierdzenia o występku rzekomo pokrzywdzonego skutkuje brakiem odpowiedzialności sprawcy, jednak nie z uwagi na *exceptio*, ale *intentio* formuły edyktalnej, odwołującej się do *bonum et aequum*.

⁵¹ Inaczej, postulując uznanie rzeczywistego funkcjonowania tej zasady, np. M. MARRONE, *op. cit.*, s. 481-482; J.L. ZAMORA MANZANO, s. 933-934; E. RODRIGUEZ DÍAZ, *A propósito de la actio iniuriarum*, [w:] *III Congreso Iberoamericano de derecho romano*, red. C. RASCÓN GARCÍA, León 1998, s. 354. Tak też M. DE VILLIERS, *op. cit.*, s. 265-266, który uznaje, że prawdziwość twierdzenia wykluczała odpowiedzialność sprawcy niezależnie od przesłanki interesu publicznego z uwagi na cel *actio iniuriarum*, która miała być wnoszona *pro publica utilitate* (D. 3,3,42,1). Jedynym wyjątkiem, według M. DE VILLIERSA, było ujawnienie faktów, które sprawca miał obowiązek zachować w tajemnicy (por. D. 9,2,41).

niepoddawane analizie zagadnienie korzyści wynikającej z upublicznienia zniesławiających, a znajdujących odzwierciedlenie w rzeczywistości, treści. Podkreślenia jednak wymaga, że brak w źródłach podobnego postulatu czy też dyskusji nad ewentualnym zakresem uwzględniania prawdziwości treści naruszających czyjąś cześć pochodzących czy to od tego, czy też innych przedstawicieli jurysprudencji klasycznej, wykluczają tezę o funkcjonowaniu w starożytnym Rzymie *exceptio veritatis*⁵².

Rzymska koncepcja *iniuria* pozostała więc całkowicie obojętna na kwestię prawdziwości twierdzeń sprawcy. Niewykluczone, że miało to związek z dwiema kwestiami. Pierwszą i według wszelkiego prawdopodobieństwa jedyną dopuszczalną przez prawo jest możliwość podjęcia przez osobę mającą informacje o niegodziwych poczynaniach pokrzywdzonego bezpośrednich działań zmierzających bądź do samodzielnego rozpoczęcia, bądź sprowokowania zainicjowania oficjalnego postępowania w tej sprawie. Druga natomiast związana jest z zagrożeniami, jakie taka „furtka” niesłaby zarówno dla społeczeństwa jako całości, jak i – zwłaszcza – jego najznamienitszych przedstawicieli. Nie dość, że prawdopodobnie doprowadziłoby to do gwałtownego wzrostu ogólnej liczby zniesławień, szczególnie w odniesieniu do *inlustres*, osób ubiegających się o lub sprawujących funkcje publiczne, zarzuty dotyczyć by mogły niemal każdego aspektu ich życia, nie zaś jedynie ewentualnych wykroczeń przeciw ustawom karnym, jako że byli oni oceniani, w tym przez cenzorów, także przez pryzmat postępowania w życiu prywatnym. W tej sytuacji uznać by należało, że wprowadzenie *exceptio veritatis* w rzeczywistości całkowicie przemodelowałoby rzymską koncepcję *iniuria*, prowadząc – przynajmniej w przypadku możliwych i wpływowych – do wyeliminowania ochrony w przypadkach zarzutów prawdziwych. W kontekście wspomnianych wcześniej możliwości podjęcia innych działań dla uchronienia interesu publicznego przynajmniej przed osobami dopuszczającymi się przestępstw oraz wobec doprowadzenia w ten sposób do sytuacji, w której to ochrona czci głównie przedstawicieli najwyższych warstw zostałaby drastycznie ograniczona, rozwiązanie

---

⁵² Nie oznacza to jednak, że prawdziwość twierdzeń nie mogła mieć rzeczywistego, nieoficjalnego wpływu na odmowę udzielenia skargi czy sam wyrok.

takie dla czasów rzymskich nie wydaje się możliwe do zaakceptowania. Uznać należy zatem, że rzymska koncepcja ochrony czci w żaden sposób nie uwzględniała wyłączenia czy ograniczenia odpowiedzialności sprawcy rozgłaszającego zarzuty o charakterze zniesławiającym z powodu prawdziwości jego twierdzeń.

Mimo to, wobec niejasnego i od wieków budzącego kontrowersje w zakresie prawidłowej interpretacji słów Paulusa wydzwiku przekazu⁵³, wydaje się, że wywarł on jednak ogromny wpływ na późniejsze ukształtowanie się „zarzutu prawdziwości”⁵⁴ z dającymi się wysledzić od Paulusa obostrzeniami w postaci wymaganej przesłanki występowania interesu publicznego.

RZYMSKIE KORZENIE 'EXCEPTIO VERITATIS'

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie możliwego wpływu prawdziwości twierdzenia na przyjęcie odpowiedzialności z tytułu deliktu *iniuria*. Zakres studiów ograniczony jest do regulacji pretorskich odnoszących się do *adversus bonos mores convicium facere*, tak zwanego edyktu *de adtemptata pudicitia* i *ne quid infamandi causa fiat* z pewnymi uwagami na temat koncepcji *iniuria-contumelia*.

ROMAN ROOTS OF 'EXCEPTIO VERITATIS'

Summary

The aim of this article is to examine the presumable influence of the truthfulness of allegations brought against a defendant in the determination of his liability for *iniuria*. The analysis is limited to the praetorial regulations on *adversus bonos mores convicium facere*, the

---

⁵³ Por. np. F. RABER, *Grundlagen...*, s. 72; E. DESCHEEMAER, *A Man...*, s. 455-456, z przytoczoną tam literaturą.

⁵⁴ Por. np. skrótoowo S. BALTHASAR, *Truth and secret: the protection of privacy in ancient German, French and English law*, «TR» 74.3-4/2006, s. 341-342.

de adtemptata pudicitia edict, and ne quid infamandi causa fiat, with some remarks on the concept of *iniuria-contumelia*.

Słowa kluczowe: *iniuria; infamatio; exceptio veritatis*; dobre imię; reputacja.

Keywords: *iniuria; infamatio; exceptio veritatis*; good name; reputation.

Literatura

- ADINOLFI G., *Extremismos en tema de 'accusatio' e 'inquisitio' en el proceso penal romano*, «Revista de Estudios Histórico-Jurídicos» 31/2009, s. 37-60.
- ALEXANDER M.C., *Praemia in the Quaestiones of the Late Republic*, «Classical Philology» 80.1/1985, s. 20-32.
- ASTIN A.E., 'Regimen morum', «The Journal of Roman Studies» 78/1988, s. 14-34.
- BALRUTSCH E., 'Regimen morum'. *Die Reglementierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit*, München 1989.
- BALTHASAR S., *Truth and secret: the protection of privacy in ancient German, French and English law*, «Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis» 74.3-4/2006, s. 337-354.
- BALZARINI M., «*De iniuria extra ordinem statui*». *Contributo allo studio del diritto penale romano dell'età classica*, Padova 1983.
- BIRKS P., *Infamandi causa facta in disguise?*, «Acta Juridica» 1976, s. 83-104.
- BIRKS P., *Lucius Veratius and the 'Lex Aebutia'*, [w:] *Daube noster: essays in legal history for David Daube*, ed. A. WATSON, Edinburgh 1974, s. 39-48.
- BRAVO BOSCH M.J., *La injuria verbal colectiva*, Madrid 2007.
- BRAVO BOSCH M.J., *Notas sobre el elemento objetivo del 'edictum de convicio'*, «Seminarios complutenses de derecho romano» 19/2006, s. 383-410.
- BRAVO BOSCH M.J., *Sobre el origen histórico de la cláusula edictal 'qui adversus bonos mores convicium'*, «Revue internationale des droits de l'antiquité» 53/2006, s. 109-149.
- CAMIÑAS G.J., 'Delator'. *Una aproximación al estudio del "delator" en las fuentes romanas*, Santiago 1984.
- CAMODECA G., 'Delatores', *praemia e processo senatorio de maiestate in una inedita tabula herculanensis di età neroniana*, «Studia et Documenta Historiae et Iuris» 75/2009, s. 381-402.

- CENTOLA D.A., *Alcune osservazioni in tema di 'calumnia' nel processo privato romano dalla repubblica al principato*, «Studia et Documenta Historiae et Iuris» 66/2000, s. 165-199.
- CENTOLA D.A., *Il 'crimen calumniae': contributo allo studio del processo criminale romano*, Napoli 1999.
- CERAMI P., 'Accusatores populares', 'delatores', 'indices'. Tipologia dei "collaboratori di giustizia" nell'antica Roma, «Index» 45/1998, s. 117-148.
- D'ORS A., SANTA CRUZ TEIJEIRO J., *A proposito de los edictos especiales 'de iniuriis'*, «Anuario de historia del derecho español» 49/1979, s. 653-660.
- DAUBE D., 'Ne quid infamandi causa fiat': the Roman Law of Defamation, [w:] *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano e di Storia del Diritto*, Verona 1948, III, Milano 1951, s. 411-450.
- DAUBE D., *Coll. 2. 6. 5.*, [w:] *Essays presented to J.H. Hertz*, London 1944, s. 107-122.
- DESCHEEMAER E., *A Man of Bad Character Has Not So Much to Lose: Truth as a Defence in the South African Law of Defamation*, «South African Law Review» 128/2011, s. 452-478.
- DESCHEEMAER E., 'Veritas non est Defamatio' – Truth as a Defence in the Law of Defamation, «Legal Studies» 31/2011, s. 1-20.
- EL BEHEIRI N., *Das 'regimen morum' der Zensoren. Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*, Berlin 2012.
- FANIZZA L., 'Delatori' e 'accusatori'. L'iniziativa nei processi di età imperiale, Roma 1988.
- FERNÁNDEZ PRIETO M., *La difamación en el Derecho Romano*, Valencia 2002.
- FIORI R., 'Materfamilias', «Bulletino dell'Istituto di diritto romano Vittorio Scialoja» 96-97/1993-1994, s. 455-498.
- GALENO G., *Verazio il cavaliere*, [w:] 'Sodalitas'. *Scritti in onore di Antonio Guarino*, IV, Napoli 1984, s. 1883-1887.
- GIOMARO A.M., *Per lo studio della 'calumnia'*, Torino 2003.
- GIUNTI P., 'Mores' e 'interpretatio prudentium' nella definizione di 'materfamilias', [w:] *Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*, I, a cura di S. ROMANO, Napoli 1997, s. 301-337.
- GUARINO A., *Labeone e gli schiaffi*, «Labeo» 38/1992, s. 125-130.
- GUARINO A., *Le matrone e i pappagalli*, [w:] A. GUARINO, *Inezie di Giureconsulti*, Napoli 1978, s. 165-188.

- GUERRERO LEBRÓN M., *La idea de 'materfamilias' en el 'Edictum de adtemptata pudicitia'*, [w:] *El Derecho de familia. De Rome al Derecho actual*, red. R. LÓPEZ ROSA, F.J. DEL PINO TOSCANO, Huelva 2004, s. 297-310.
- GUERRERO LEBRÓN M., *La injuria indirecta en derecho romano*, Madrid 2005.
- HAGEMANN M., *'Iniuria'. Von den XII-Tafeln bis zur Justinianischen Kodifikation*, Köln-Weimar-Wien 1998.
- HENDRICKSON G.L., *'Convicium'*, «Classical Philology» 21.2/1926, s. 114-119.
- HUMM M., *Il 'regimen morum' dei censori e le identità dei cittadini*, [w:] *Homo, caput, persona. La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana*, a cura di A. CORBINO, M. HUMBERT, G. NEGRI, Pavia 2010, s. 283-314.
- KASER M., *Rechtswidrigkeit und Sittenwidrigkeit im klassischen römischen Recht*, «Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung» 60/1940, s. 95-150.
- LAPUERTA MONTOYA D. DE, *Estudio sobre el «edictum de adtemptata pudicitia»*, Valencia 1999.
- LAPUERTA MONTOYA D., *El elemento subjetivo en el 'edictum de adtemptata pudicitia': la contravención de los boni mores como requisito esencial para la existencia de responsabilidad*, «Anuario da Facultade de Dereito da Universidade da Coruña» 2/1998, s. 237-252.
- LAURIA M., *'Accusatio-Inquisitio'*, «Atti della Accademia di Scienze Morali e Politiche di Napoli» 56/1934, s. 304-369.
- LAURIA M., *'Calumnia'*, [w:] *Studi in memoria di Umberto Ratti*, a cura di E. ALBERTARIO, Milano 1934, s. 97-135.
- LEHMANN C.L., *Die sullanische Strafgesetzgebung und ihr Verhältnis zur 'Lex Cornelia de iniuriis'*, Berlin 2005.
- LEMOSSÉ M., *Recherches sur l'histoire sur serment 'de calumnia'*, «Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis» 21/1953, s. 30-54.
- LÜBTOW U. von, *Zum römisches Injurienrecht*, «Labeo» 15/1969, s. 131-167.
- LURASCHI G., *Il 'praemium' nell'esperienza giuridica romana*, [w:] *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, Milano 1983, s. 239-283.
- MANFREDINI A.D., *Contributi allo studio dell'"iniuria" in età repubblicana*, Milano 1977.
- MANFREDINI A.D., *La diffamazione verbale nel diritto romano*, Milano 1978.
- MANFREDINI A.D., *'Quod edictum autem praetorum de aestimandis iniuriis'*, [w:] *Illecito e pena privata in età repubblicana: Atti del Convegno Internazionale di Diritto Romano; Copanello, 4-7 giugno 1990*, a cura di F. MILAZZO, Napoli 1992, s. 65-95.

- MANNINO S.V., *Alcune considerazioni sulla competenza in tema di normazione premiale nell'antica Roma*, [w:] *Il problema della pena criminale tra filosofia greca e diritto romano. Atti del deuxième colloque de philosophie pénale. Cagliari, 20-22 aprile 1989*, a cura di O. DILIBERTO, Napoli 1993, s. 175-186.
- MANTOVANI D., *Il problema d'origine dell'accusa popolare. Dalla 'quaestio' unilaterale alla 'quaestio' bilaterale*, Padova 1989.
- MARRONE M., *Consierazioni in tema di 'iniuria'*, [w:] *Syntelesia V. Arangio-Ruiz*, I, Napoli 1964, s. 475-485.
- MAYER-MALY T., 'Contra bonos mores', [w:] *Iuris Professio, Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, Hrsg. H.-P. BENÖHR, Wien-Köln-Graz 1986, s. 151-167.
- MIGLIETTA M., *Intorno al 'certum dicere' nell'edictum generale de iniuriis*, «Labeo» 48/2002, s. 208-258.
- MILAZZO A., *Iniuria: alle origini dell'offesa morale come categoria giuridica*, Roma 2011.
- NOWICKA D., *A few remarks on the interpretation of D. 47.10.15.29 in the context of the edict 'ne quid infamandi causa fiat'*, «Revue internationale des droits de l'antiquité» 65/2018, s. 119-140.
- NOWICKA D., *Niewerbalne sposoby naruszenia czci w prawie rzymskim*, «Zeszyty Prawnicze» 16.1/2016, s. 5-26.
- NOWICKA D., *Przyczynek do określenia istoty 'convicium facere' w prawie przedklasycznym*, «Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 311/2010, s. 91-103.
- NOWICKA D., *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013.
- PERGAMI F., *Accusatio-inquisitio: ancora a proposito della struttura del processo criminale in età tardoantica*, [w:] *Atti del XVI Convegno Internazionale Accademia Romanistica Costantiniana, Perugia-Spello, Napoli 2007*, s. 595-608.
- PIETRINI S., *Sull'iniziativa del processo criminale romano*, Milano 1996.
- PLESCIA J., *The developoment of 'iniuria'*, «Labeo» 23/1977, s. 271-289.
- PÓLAY E., *'Iniuria' Types in Roman law*, Budapest 1986.
- PUGLIESE G., *Studi sull'iniuria*, Milano 1941.
- PULIATTI S., *Per una storia del 'crimen calumniae'*, «Index» 30/2002, s. 383-393.
- RABER F., *Frauentracht und 'iniuria' durch 'appellare': D 47.10.15.15*, [w:] *Studi in onore di Edoardo Volterra*, III, Milano 1971, s. 633-646.
- RABER F., *Grundlagen Klassischer Injurienansprüche*, Wien-Köln-Graz 1969.
- RIVIÈRE Y., *Les délateurs sous l'empire romain*, Roma 2002.
- RODRIGUEZ DÍAZ E., *A propósito de la 'actio iniuriarum'*, [w:] *III Congreso Iberoamericano de derecho romano*, red. C. RASCÓN GARCÍA, León 1998, s. 349-358.

- ROSSO RUGIERI C., *'Indices' e 'indicia'. Contributo allo studio della collaborazione giudiziaria dei correi dissociati nell'esperienza criminale romana*, Torino 2011.
- SANTALUCIA B., *'Accusatio' e 'inquisitio' nel processo penale romano di età imperiale*, «Seminarios complutenses de derecho romano» 14/2002, s. 179-194.
- SCARANO USSANI V., *Gli 'scherzi' di Lucio Verazio*, «Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik» 90/1992, s. 127-135.
- SCHUMACHER L., *'Servus index'. Slavenverhör und Sklavenanzeige in republikanischen und kaiserzeitlichen Rom*, Wiesbaden 1982.
- SCIORTINO S., *Gli 'indices' nel processo criminale 'extra ordinem'*, «Iuris antiqui historia» 3/2011, s. 49-61.
- TARWACKA A., *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012.
- USENER H., *Italische Volkjustiz*, [w:] *Kleine Schriften*, IV, Leipzig 1913, s. 356-382.
- VARVARO M., *'Certissima indicia'. Il valore probatorio della chiamata in correità nei processi della Roma repubblicana*, «Annali del Seminario giuridico dell'Università di Palermo» 52/2007-2008, s. 367-428.
- VILLIERS M. de, *The Roman Law of Defamation*, «The Law Quarterly Review» 34/1918, s. 412-419.
- VÖLKL A., *Die Verfolgung der Körperverletzung im frühen römischen Recht. Studien zum Verhältnis von Tötungsverbrechen und Injuriensdelikt*, Wien-Köln-Graz 1984.
- WATSON A., *The Development of the Praetor's edict*, «The Journal of Roman Studies» 60/1970, s. 105-119.
- WITTMANN R., *Die Entwicklungslinien der klassischen Injurienklage*, «Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung» 91/1974, s. 285-359.
- WITTMANN R., *Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht*, München 1972.
- WOŁODKIEWICZ W., *Attorno al significato della nozione di 'mater familias'*, [w:] *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, III, Milano 1983, s. 735-756.
- ZAMORA MANZANO J.L., *La extincion de la responsabilidad en el delito de injurias: el perdon del ofendido y la exceptio veritatis*, [w:] *La responsabilidad civil de Roma al derecho moderno*, red. A.M. VILLAR, Burgos 2001, s. 918-936.